

ZAKŁAD ETNOGRAFII IHKM PAN W WARSZAWIE

Zakład Etnografii IHKM składał się swego czasu z pracowni łódzkiej, krakowskiej, poznańskiej, warszawskiej i wrocławskiej, którymi kierowali m.in. prof. prof. W. Dynowski, M. Frankowska, J. Gajek, M. Gładysz, A. Kuźrzeba-Pojnarowa i K. Zawistowicz-Adamska. Po likwidacji pracowni w Łodzi działają nadal cztery placówki. Informacje o pracy każdej z nich przedstawione zostały odrębnie, poniższa dotyczy zespołu działającego w Warszawie.

Badania prowadzone w Zakładzie, ich kierunki i metody, stanowią wynik połączenia założeń, które legły u podstaw jego powstania z konsekwencjami dalszej ewolucji dyscypliny w Polsce. Powołanie w 1953 r. Instytutu Historii Kultury Materialnej oznaczało próbę integracji różnych gałęzi wiedzy historycznej zajmujących się materialnymi warunkami bytu jako podłożem rozwoju dziejowego. Uprawiane w Instytucie studia znalazły się w nurcie określonym założeniami materializmu historycznego, który pozostał wpływowym kierunkiem metodologicznym. Szczegółową wykładnię dostosowaną do potrzeb etnografii znalazł on w konkretno-historycznej (integralnej) metodzie K. Dobrowolskiego, która okazała się przydatna do rekonstrukcji procesu historycznego i badania przemian współczesnych, dzięki czemu przyjęta została także przez zespół pracowników Zakładu w początkach jego istnienia. Dzięki owej metodzie wyjściowe założenie koncentracji na zjawiskach kultury materialnej poszerzone zostało o inne działy kultury, uznane za całość zarówno w kategoriach procesu, jak też morfologii kultury narodu. W trakcie dalszego rozwoju uwarunkowanego ogólnym postępem nauk humanistycznych doszło do równouprawnienia dwu perspektyw — historycznej i antropologicznej, które we wzajemnym powiązaniu uznaje się za warunek twórczych studiów nad historią kultury.

Jeśli analiza historyczna podlega stopniowemu doskonaleniu warsztatowemu, to w ramach ujęcia antropologicznego trwają indywidualne poszukiwania czerpiące doświadczenie z kierunków funkcjonalnego, strukturalnego czy semiotycznego, a także próby powiązania niektórych z nich z analizą historyczną. Historyczne badania kultury ludowej prowadzone w Zakładzie nie sięgały w zasadzie głębiej niż XIX w., nie planowano także badań etnogenetycznych. Wskutek tego utrudniona była realiza-

cja założeń przyjętych przy organizowaniu IHKM, mianowicie integracji problemowej reprezentowanych w nim dyscyplin. Mogą się one wszakże urzeczywistnić na płaszczyźnie przyjęcia przez te dyscypliny metod wiedzy antropologicznej.

Przez kilkanaście początkowych lat praca Zakładu koncentrowała się na dwu etapach procesu badawczego — dokumentacji i opisie zjawisk wyodrębnionych problemowo (procesy zmian współczesnych) i przestrzennie (wybrane regiony, zwłaszcza Kurpie, Podlasie, częściowo Karpaty). Ukazujące się wówczas monografie podejmowały analizę w skali regionalnej, powstawały także prace problemowe oparte na ograniczonej bazie źródłowej. Osiągnięciem ówczesnego warsztatu badawczego było sprecyzowanie i ujednolicenie wymagań w stosunku do technik terenowych nastawionych przede wszystkim na wykrywanie procesów społecznych. Badaniom terenowym oraz pracom monograficznym przyświecało dążenie do wykrycia uwarunkowań genetyczno-przyczynowych zjawisk, ich funkcji, współzależności oraz powiązań z procesami zachodzącymi w makrostrukturze społecznej. Metody analizy historycznej uzupełniane były w pierwszym okresie metodami zaczerpniętymi z socjologii.

Dążenie do dokumentacji procesu zmian umożliwiło zebranie bogatego materiału źródłowego. Pozwalał on przejść do etapu analiz i uogólnień historycznych na temat kultury ludowej w skali całego kraju, w tym także pogłębionej analizy zróżnicowania regionalnego. W konsekwencji przygotowana została, przy współudziale autorów z zewnątrz, dwutomowa synteza *Przemiany kultury ludowej w Polsce*. Na marginesie prac nad syntezą począł się rozwijać słabo dotąd reprezentowany nurt refleksji metodologicznej (model w etnologii, pojęcie kultury tradycyjnej, miejsce obrzędowości w kulturze itp.). Synteza może być również uznana za punkt zwrotny w zainteresowaniach pracowników Zakładu, które w poważnym stopniu przeniosły się z opracowań monograficznych na problemowe ujęcia uogólniające wiedzę z danego zakresu.

W latach 60-tych zainicjowane zostały badania terenowe poza Polską, świadczące o ekspansji merytorycznej i metodologicznej. Były one postulowane podczas dyskusji nad deficytowymi obszarami w polskiej etnologii, do których zaliczono międzykulturowe studia porównawcze. Ich znaczenie ujawniło się z dodatkową siłą wraz z przejściem do etapu problemowej analizy materiału etnograficznego, lecz stymulowane one były także historycznymi i metodologicznymi rozważaniami nad wkładem międzywojennej etnologii polskiej oraz współczesnej światowej. Początkowo stawiano sobie zadanie badania prawidłowości zmian kulturowych zachodzących w odmiennych społeczeństwach (Polska, Bułgaria, Mongolia) pod wpływem podobnych bodźców gospodarki socjalistycznej. Następnie rozrosły się one (zwłaszcza w Mongolii) w kierunku badań nad specyfiką i ogólnymi prawidłowościami funkcjonowania kultury no-

madycznej oraz tożsamości pewnych elementów kultury w różnych społeczeństwach, ujawnianej metodą porównawczą przy pomocy analizy historycznej, strukturalnej i semiotycznej. Pracownicy Zakładu podjęli wspólnie z zespołem poznańskim intensywne studia nad wierzeniami Indian Hispanoameryki. Ponadto uczestniczą w realizacji międzynarodowych programów badań karpaccich i w przygotowaniu syntezy etnografii Słowian.

Zakład Etnografii IHKM jako placówka PAN starał się także pełnić funkcję integrującą środowisko etnograficzne w kraju i wzmacniającą je organizacyjnie. Temu celowi służyło początkowo zbieranie i publikowanie dokumentacji terenowej, rozwijanie badań regionalnych, inicjatywa syntezy scalającej rozproszone badania, organizowanie dyskusji środowiskowych, wreszcie działania wydawnicze.

Bieżące prace naukowe prowadzone w Zakładzie koncentrują się na syntetycznym ujęciu pewnych zagadnień kultury ludowej Polski oraz syntetycznych i szczegółowych analizach problemowych w ujęciu ogólnym czy też odnoszących się do kultur pozaeuropejskich. Tematyka tych prac obejmuje zakresy stosunków społecznych na wsi, mechanizmów formowania się i przekazywania kultury, niewerbalnego komunikowania się, wierzeń religijnych, obrzędowości i in. Stanowi ona kontynuację prac zakończonych w latach poprzedzających, dotyczących m.in. społeczno-kulturowej roli oświaty wiejskiej, historii polgądów na temat tradycji i sztuki ludowej. Podejmuje jednak zagadnienia nowe dla polskiej etnologii, w tematyce zaś pozaeuropejskiej często są to pierwsze próby sformułowania i opracowania problemu. Poniżej przedstawiony został rejestr prac obecnie prowadzonych w Zakładzie.

Kultura ludowa Polski:

1. Więzy społeczne wsi — tradycje i współczesne przemiany; doc. dr M. Biernacka. Termin: 1981-1985, teren: wybrane obszary Polski, baza źródłowa: materiały terenowe i literatura, okres: od końca XIX w. do czasów współczesnych.

2. Przekaz kulturowy w rodzinie i społeczności wiejskiej — doc. dr W. Paprocka. Termin: 1981-1985, teren: wybrane obszary Polski, źródła: materiały terenowe i literatura, okres: od końca XIX w. do czasów współczesnych.

3. Miejsce sztuki ludowej w życiu rodziny i społeczności wiejskiej — dr M. Drozd-Piasecka. Funkcjonalno-historyczna analiza wytworów sztuki plastycznej w ich relacji do środowiska, w którym powstawały. Termin: 1981-1985, teren: wybrane obszary Polski, źródła: materiały terenowe i literatura, okres: od końca XIX w. do współczesności.

4. Kultura ludowa w Polsce okresu przeduwłaszczeniowego — dr A. Woźniak. Praca poświęcona oddziaływaniu czynników zewnętrznych i wewnętrznych (wg teorii autorytetów J. Bystronia) na kulturę ludową rozumianą jako kultura społeczności lokalnych. Termin: zamierze-

nie długofalowe, teren: cały kraj ze szczególnym uwzględnieniem Mazowsza, źródła archiwalne i literatura, okres: XVI-XIX w.

5. Prace nad przygotowaniem skróconej obcojęzycznej wersji syntezy *Przemiany kultury ludowej w Polsce* — doc. dr M. Biernacka, doc. dr W. Paprocka, dr K. Kwaśniewiczowa. Termin: 1981-1983.

Typologia zachowań kulturowych, opracowanie porównawcze:

6. Symbolika gestu i zachowania zrytualizowanego; problematyka ekspresji ruchowej w kulturze — mgr J. Kowalska. Temat ten, wspólnie z realizowanym poprzednio („Taniec jako forma przekazu treści kulturowych”) stanowi etap prac nad zagadnieniem pozawerbalnych środków komunikowania. Celem jest opracowanie typologii określonych tu form zachowania na podstawie analizy właściwej im w konkretnych kontekstach kulturowo-sytuacyjnych symboliki i wyodrębnienie charakteryzujących je cech uniwersalnych. Termin: 1981-1985, teren: Polska z szerokim uwzględnieniem materiałów porównawczych z różnych kultur, źródła: literatura, okres: bez konkretnej chronologizacji.

Badania nad wierzeniami i mitologią Indian amerykańskich:

7. Problemy synkretyzmu religijnego u Indian Hispanoameryki; rola dawnych wierzeń indiańskich w kształtowaniu się i rozwoju katolicyzmu ludowego — prof. dr M. Frankowska. Studium synkretyzmu u Indian z porównawczymi odniesieniami do obszaru iberyjskiego. Termin: 1982-1984, teren: Mezoameryka, źródła: materiały terenowe, archiwalia, literatura i muzealia, okres: prehiszpański do XX w.

8. Religie Indian Mezoameryki; mitologia Azteków — prof. dr M. Frankowska. Próba systematyzacji materiału odnoszącego się do mitologii azteckiej i rekonstrukcji zespołu mitologicznego. Termin: 1981-1982, teren: Meksyk, źródła: archiwalia, literatura i muzealia, okres prehiszpański.

9. Problemy synkretyzmu religijnego u Indian Hispanoameryki; zagadnienie faz procesu synkretyzacji — dr R. Tomicki. Etnohistoryczne studium procesów religijnych wywołanych kontaktami hiszpańsko-indiańskimi oraz ich zależności od form, przebiegu i czasu trwania tych kontaktów. Rozpoznanie głównych etapów procesu na podstawie analizy zjawiska z obszaru jednego kraju. Termin: 1981-1984, teren: Meksyk, źródła: archiwalia i literatura, okres: XVI-XX w.

Badania nad kulturą wybranych ludów Azji:

10. Kultura ludowa Gruzji — dr A. Woźniak. Sposoby i kierunki oddziaływania najważniejszych czynników kształtujących kulturę ludową. Historyczna analiza procesu formowania się kultury. Termin: 1981-1985, teren: Kaukaz, źródła: literatura, okres: od średniowiecza do współczesności.

11. Zachowania ludyczne pasterzy mongolskich — mgr I. Kabzińska-Stawarz. Pierwsza próba systematyzacji materiału w danym zakresie uwzględniająca elementy porównawcze oraz próba określenia sym-

boliczno-komunikacyjnego i magicznego znaczenia zachowań ludycznych w kulturze mongolskiej. Termin: 1978-1982, teren: Mongolia, źródła: badania terenowe i literatura, okres: początek XX w.

12. Obrzędowość u ludów mongolskich — doc. dr S. Szynkiewicz. Porównawcze i typologiczne studium obrzędów przejścia systematyzujące wiedzę faktograficzną. Historyczna analiza społecznych i symbolicznych funkcji elementów obrzędu. Termin: 1980-1982, teren: Mongolia i obszary sąsiednie, źródła: materiały terenowe oraz literatura, okres: koniec XIX do początków XX w.

13. Słownik etnograficzny ludów Azji Środkowej — mgr I. Kabzińska-Stawarz, doc. dr S. Szynkiewicz. Próba encyklopedycznego uporządkowania podstawowych elementów kultury ludów obszaru jako podstawa warsztatowa do prowadzenia analiz porównawczych. Termin: 1982-1987, źródła: literatura, okres: XIX-XX w.

Opracował: *Sławoj Szynkiewicz*